

Своєрідність художньої деталі в поетикальній системі ліричного нарративу збірки Я. Щоголева «Ворскло»

Т. Й. Бандура*, Н. В. Яремчук

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

*Corresponding author. E-mail: tatyana-bandura@mail.ru

Paper received 29.03.17; Accepted for publication 05.03.17.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню своєрідності художньої деталі в ліричному тексті. Визначається роль поетичної деталі у творенні ліричного характеру. З'ясовується естетична функціональність деталі як поетикального засобу в системі зображально-виражальних можливостей твору.

Ключові слова: ліричний сюжет, ліричний характер, нарратив, поетика, художня деталь.

Останнім часом увага українських літературознавців звернена до специфіки й функціональності художньої деталі. Така загострена зацікавленість зумовлена насамперед надзвичайно активною художньою позицією цього структурного елемента тексту. Але критичний зір в основному фокусувався на специфіці поетичної деталі прозового твору. Ґрунтовно досліджували художню деталь у прозовому творі Т.Аврахов, Г.Гримич, І.Приходько, Ю.Кузнецов, В.Святовец, М.Хороб, І.Христенко та ін. Що ж до лірики, то тут немає чіткої, концептуальної системи теоретичного осмислення функціональної заданості художньої деталі.

Метою нашої розвідки є з'ясування природи та поліфункціональності художньої деталі, зокрема характеротворчої її заданості, в ліричному творі. Адже у видатного майстра поезії успішно реалізує часом найскладніші структурно-композиційні, характерологічні завдання, а поєднання деталей виступає своєрідним ідейно-пафосним центром, організовує думку, наснажує підтекст. Досконале з цього приводу висловлювання В. Святовця про велич художньої деталі: «Рідкісне вміння через виразну, соковиту художню деталь передати своє бачення навколишнього світу прирівнювалося до справжнього таланту» [4, 3]. Все це ставить перед нами складні, відповідальні завдання наукового осмислення деталі саме як активно діючого компонента художньої цілісності. Насамперед – у плані термінологічної дефініції аспектів конкретних дій художньої деталі.

Тим часом у науковому обігу, крім традиційно відзначуваних портретної, пейзажної деталі, містких подробиць інтер'єру, тільки зрідка вказують на сюжетну, наскрізну деталь у поетичному творі. У подальшому розгляді конкретних ліричних творів або їх частин, означуючи різновиди художніх деталей за їх основним функціональним призначенням, покажемо, якою багатою, новаторською в самих основах і надзвичайно продуктивною в реальних наслідках була творча винахідливість поета.

Характерною рисою віршів Щоголева є проникливий ліризм, а також точність у відтворенні деталей. Так, у вірші «Неня», після стислого опису – малюнка, своєрідної заставки вірша, де зображено, як стара жінка поле на городі зілля, а на зіллі заснула її дочка Маруся, «чорнобрива і вродлива», починається довгий, емоційно насичений монолог старої жінки. Жінка вболіває, що швидко мине час, її донька виросте, вийде заміж і, так само, як і вона, колись вродлива і жит-

терадісна, під тягарем важких умов і відсталого селянського родинного побуту змарніє, завчасу постаріє, стане бабусею. У монолозі старої жінки, зверненому до сплячої доньки, для створення відповідного настрою у читача, поет використовує сюжетотворчі деталі-звертання народнопоетичного характеру: «спи, моя голубко», «моя дитино»; «горечко», «годочки»; «їстимуть тебе зовиці, їстиме свекрухи», «злиднів повно» [5, 67] тощо. Ці поетикальні конструкції інтимізують монолог, лірично забарвлюють твір. Закінчуючи вірш, поет знову звертається до початкового малюнка, обрамлює ним все раніш сказане: «А вродлива чорнобрива спить собі й не чує» [5, 67]. Маємо приклад кільцевої деталі, направленої увиразнити об'єкт, на який спрямована мова й почуття.

Поет-Щоголів відходить від романтичної поезії 30 – 40-х років, зокрема від її абстрактної символіки, що властива була ще в якійсь мірі його окремим раннім творам. Розпочавши вірш «Косарі» пейзажним малюнком, поет далі подає майстерний опис процесу праці, зосереджує увагу на окремих її деталях, з етнографічною точністю виписує назви трудових знарядь. Митець прагне максимально повно відтворити процеси праці, в даному випадку косіння. Спочатку він немовби вводить нас в атмосферу праці, називаючи знаряддя і предмети, необхідні при даній роботі, вклинює в нарацію чіткі зорові деталі: бруски, клепала, далі змальовує підготовку до праці – «гострим коси»; називає специфічні прийоми при косінні – «в ручку йдем», «пройдем гони» тощо. Допомогає поетові в змалюванні косіння також проекція в ударні рядки строф вірша таких моторово-зорових образів, створених дієсловами, як: «Не проб'єм», «Ми все йдем», «Потягніть», а також патетичні звертання— «Нуте ж, нуте, косарі» [5, 67] тощо.

Настанова на максимально точне змалювання процесу праці косарів відбилася і на характері пейзажу в цьому вірші. Для пейзажу властиві лаконізм, економія вислову і виразність картини. Прибичник детального барвистого пейзажу, Щоголів дає не розгорнені картини, а лише окремі пейзажні деталі-штрихи: «ще роса з житів не спала», «а жита, як очерети», «жовте жито переспіло», «день заходить, сонце сяде», «на покоси опали роси» [5, 67]. Причому ці пейзажні деталі невіддільні від процесу праці, підкреслюють здебільшого ті чи інші якості жита, яке косять косарі.

Вчений-літературознавець А.Погрібний звертає увагу на високій ідейній наснаженості поезії Я. Щоголева: «Не можна не відзначити таких цінних якос-

тей вірша «Косарі», як загальний оптимістичний тон – радісний настрій гуртової праці, насолода трудовим буттям» [3, 83]. Опоектизування праці, романтично-піднесене змалювання трудового процесу Щоголевім йде тут від народного, народнописаного розуміння праці. У вірші яскраво видно одну з характерних особливостей реалізму кращих поезій Щоголева – правдивість деталей поєднується з гармонійним відтворенням цілого, конкретність – з романтично-піднесеною емоційністю.

З великою любов'ю змальовує Я. Щоголів невтомного трудівника у вірші «Ткач». З професіональним знанням називає він знаряддя праці – верстак, основи, ляда, берди, цівки тощо. Поетична деталь, проте, не є самоціллю для письменника. Вона надає конкретності й локальності поетичній картині. І ця конкретність, локальність знову-таки йде від народнописаних засобів зображення дійсності.

Поет підкреслює, що ткач здобував собі на хліб важким трудом, працюючи «вдень і вночі», в той час, як багатий може знайти роботу «начало й кінець», тобто працювати або й ні, як йому заманеться. Дослідниця О. Лапко акцентує увагу на глибокому філософському підтексті лірики поета: «У... віршах Я. Щоголева відчутна проповідь стоїцизму, в основі якого глибока переконаність у тому, що перебування людини в суєтному й недосконалому земному світі є випробуванням її духу» [1, 103].

З великою майстерністю поет змальовує нічну роботу ткача в тісній убогій хаті, що не рядок, то жива, яскрава картина:

Ось і заснули по лавках хлоп'ята;
Крикнув цвіркун, догоря каганець;
Трохи притихло; побільшала хата,
Швидко вже буде й роботі кінець. [5, 78].

Всього в чотирьох рядках змальовано інтер'єр і обстановку в хаті бідняка (дві зорові деталі – «заснули по лавках хлоп'ята», «догоря каганець» і одна слухова – «крикнув цвіркун»). З тонкою психологічною спостережливістю передано просторове відчуття ткача: як поснули діти — побільшала хата, показано його втому — где не діждеться, коли буде «роботі кінець».

Значну групу віршів у збірці «Ворскло» присвятив поет оспівуванню героїчного минулого українського народу, його історії, особливо Запорозької Січі, чумакування тощо. Щоголів не прагне змалювати дійсні історичні події чи конкретних історичних осіб. У його віршах на цю тему відтворено загальні риси запорозького козацтва, окремі деталі їх побуту, звичаїв, вдачі, специфічний спосіб їх життя (вірші «Поминки», «Воля», «Орел», «Діброва», «Запорожець», «Щастя», «Січа»). В цих творах поет підкреслює типові риси запорозьких козаків – їх патріотизм, сміливість, рішучість, презирство до смерті, вірність у дружбі.

У вірші «Поминки», що належить до раннього періоду творчості, Щоголів змалював колоритний образ запорожця. З властивим йому умінням виписує одну за одною портретні деталі, що в синтезі допомагають уявити козака. Справедливо зауважує дослідниця О. Новик, говорячи, що «...більшість мотивів та образів його творів беруть початок з українського фольклору, вітчизняного та світового романтичного письменства» [2, 121]. Поклавши в основу вірша народнописане

уявлення про запорожця, Щоголів робить його образ ще реалістичнішим, виразнішим і конкретнішим. Детально розповівши про коня і зброю, про одяг і зброю козака (зброю а цвяхами, бляхами; сідло з попоною – китайкою червоною; пістоль з рушницею; старенька шабля гостра; жупан шматований, сонечком побіляний, кулями постріляний), поет розкриває його образ не безпосередньо, змальовуючи портрет і розповідаючи про людські якості запорожця, а посередньо, зокрема через деталі одягу характеризує його вдачу. Зрозуміло: жупан шматований тому, що козак був не раз у бою, а турками шанований, бо він хоробро бився з ворогом.

З живописною виразністю відтворює Щоголів прощання дівчини з козаком, який їде в Запорозьку Січ і не знати, чи повернеться: «кінь з повода вривається», «чорнявая, кохана... біленькими рученьками за стремено хапається» [5, 89]. Лише двома реченнями, кількома зоровими і моторовими деталями, поет створює живу картину прощання, відтворює цілу драму людського життя. З великим пієтетом і захопленням зображує Щоголів Запорозьку Січ у вірші «Січа». Художнім словом поет викликав до життя яскраві картини побуту і звичаїв запорожців. Спочатку він подає, так би мовити, опис збоку, але точний, повний, помережаний зоровими деталями: гасан (майдан), кош, крамниці, церкви, вежі, курені.

І молюсь тобі, як святу:

Покажи тепер мені

Свій гасан, свій кош, крамниці, –

Церкву й башти, й курені. [5, 174].

Далі поет змальовує картину збору запорозького війська на випадок бойової тривоги чи свята: в литаври б'є довбиш (литаврщик), грають сурмачі, золотом сяють корогви (прапори) і пірначі (полковницькі булави). У віршах збірки «Ворскло» про Запорозьку Січ і запорожців поет в стилі народного героїчного епосу вірно передав атмосферу життя козаків, змалював живі типи запорожців, дух героїзму, мужності, міцної військової організації.

У багатьох поезіях збірки «Ворскло» Щоголів виявив себе оригінальним майстром пейзажної лірики. Це яскраві поезії «Весна», «Степ», «Осінь», «Вечір», «Рибалка», «Лоскотарки» та інші. Пейзаж у цих віршах мальовничий, барвистий, багатий на звукові й кольорові деталі, і, що особливо важливо відзначити, реалістичний. Саме в пейзажній ліриці Я. Щоголів реалізувався як співець любові до природи, як майстер у змалюванні емоційно насиченого пейзажу, в умінні тонко й талановито засобом художньої деталі відтворити кольори й відтінки, фарби й звуки, на які так багата природа української землі.

У вірші «Весна», ніби майстер пензля, поет фіксує різноманітні зорові деталі, що спостеріг навесні, серед оживаючої природи. Це спочатку здебільшого кольорові враження: «почорніла дорога»; «вкриваються «листом зелені луги»; з чистої річки почнуть підніматися темні пучечки куги», «паром, як морем, покривається балка» [5, 203] тощо.

Щоголів-лірик, на відміну від художника, що апелює насамперед до наших зорових відчуттів, більше звертається до уяви читача і тому має ширші й багатші можливості зображення предметів і явищ, ніж ху-

дожник. Такі наскрізні деталі у вірші Щоголева «Весна», як «рушиться по полю сніг», «струміль в ярочку побіг», «повідь низи і долини покрийє, піде по річці байдак», «із вирію птиця зав'ється», «виплила качка, об воду плеснула», «аїром гра вітерок», «з пасіки в'ється димок» тощо, не зв'язані безпосередньо з кольоровими враженнями. Вони розраховані здебільшого на уяву, на спогади читача про вже бачене. Поет називає предмети, істоти і вказує лише дію, яку вони виконують чи який підлягають, не характеризуючи їх додатково. Але ця характеристика за допомогою моторових деталей, створених дієсловами, відтворює типове. Коли поет каже, що птахи, які повертаються з вирію, «без пам'яті будуть летіти», кожен у рідний куток, то в уяві читача справді постає весінній пташиний літ, поспішний, нестримний. Вдало використовує автор для передачі весняного пробудження в природі і слухові деталі, відтворюючи різноголосий спів птахів, голоси звірів у лісі, в полі. На означення криків тварин, голосів птахів поет знаходить точне слово, єдино можливе, іноді користуючись народним словником: «свиснув бабак» – «закаркає грак», «зозул в гілках закували», «дятел у сук торохтить», «іволга свище», «шпаки закричали» [5, 207] тощо.

Отже, використовуючи різноманітні засоби словесного, поетичного зображення – деталі зорові, слухові, моторові – поет створює величну панораму весняного відродження природи. Загалом пейзаж у поезіях Щоголева із збірки «Ворскло» реалістичний, сповнений тонкої спостережливості, багатий на звуки, кольори, барви і відтінки.

Підсумовуючи, зауважимо, що художня деталь у Я. Щоголева часто фігурує як одноразова. Але зустрічається й повторювана деталь, яка у митця найбільш наснажена. Проте не слід розуміти її буквально як повтор назви якогось предмета, почуття, характерної ознаки. Це може бути і символічна інтенція, і фрагмент роздумів ліричного героя, і присутній елемент оповіді. Автор ніби повертає нас до вже сказаного, хоче ще раз акцентувати увагу на раніше висловленій думці, можливо, повніше її розкрити, підкреслити значимість мовленого. Така деталь ніби поглиблює підтекст, робить його видимим, підносить нас до рівня авторського бачення, розуміння ситуації, відтіняє щось важливе, навіть визначальне в ліричних характерах. З цього погляду Яків Щоголів залишив своєрідні й неповторні зразки високохудожньої поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапко О. Релігієсофське осмислення буття людини в поезії Якова Щоголева / О. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Ч. 1. – 2009. – лютий – № 3 (166). – С. 98 – 104.
2. Новик О. Мотиви та образи творів Якова Щоголева: прояснення традиції / Ольга Новик // Слово і час. – 2010. – серпень – № 8 (596). – С. 115 – 121.
3. Погрібний А. Яків Щоголев: нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1986. – 166с.
4. Святовец В. Талант починається з деталі / В. Святовец. – К.: Інститут журналістики, 2003. – 64 с.
5. Щоголів Я. Твори / Яків Щоголів. – Харків: САГА, 2007. – 509 с.

REFERENCES

1. Lapko O. Relihiyosofs'ke osmyslennya buttya lyudyny v poeziyi Yakova Shchoholeva / O. Lapko // Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky. Ch. 1. – 2009. – lyutyu – № 3 (166). – S. 98 – 104.
2. Novyk O. Motyvy ta obrazy tvoriv Yakova Shchoholeva: proyavlennya tradytsiyi / Ol'ha Novyk // Slovo i chas. – 2010. – serpen' – № 8 (596). – S. 115 – 121.
3. Pohribnyy A. Yakiv Shchoholev: narys zhyttya i tvorchosti / A. Pohribnyy. – K.: Dnipro, 1986. – 166 s.
4. Svyatovets' V. Talant pochynayet'sya z detali / V. Svyatovets'. – K.: Instytut zhurnalistyky, 2003. – 64s.
5. Shchoholiv Ya. Tvory / Yakiv Shchoholiv. – Kharkiv: SANA, 2007. – 509 s.

Своеобразие художественной детали в поэтической системе лирического нарратива сборника Я. Щоголева «Ворскло»

Т. И. Бандура, Н. В. Яремчук

Аннотация. Статья посвящена исследованию своеобразия художественной детали в лирическом тексте. Определяется роль поэтической детали в создании лирического характера. Устанавливается эстетическая функциональность детали в системе поэтических средств. Большую часть стихотворений в сборнике «Ворскло» поэт посвятил воспеванию героического прошлого украинского народа, его истории, особенно Запорожской Сечи, бурлакования и т. д. Я. Щоголев не стремится изобразить действительные исторические события или конкретные исторические лица. В его стихотворениях на эту тему воспроизведены обобщенные черты запорожских казаков, отдельные детали их быта, обрядов, традиций, характера, специфический образ их жизни. В этих произведениях поэт подчеркивает типичные черты запорожских казаков – их патриотизм, смелость, решительность, презрение к смерти, верность в дружбе. Поэтизация труда, романтическое воспевание трудового процесса Щоголевым в поэтической системе сборника идет от народного, народнопесенного понимания работы. В стихотворениях ярко видно одну из характерных особенностей реализма лучших поэзий Щоголева – правдивость деталей объединяется с гармоничным воспроизведением целого, конкретность – с романтической тональностью. С большой любовью рисует Я. Щоголев неутомимого труженика. Поэтическая деталь, однако, не является самоцелью для писателя. Она придает изображению конкретности и локальности поэтической картины. И эта конкретность, локальность опять идет от народнопоэтического арсенала изображения действительности. Отмечено, что пейзаж в стихотворениях сборника яркий, многокрасочный, насыщенный звуковыми и цветовыми деталями и, что очень важно отметить, реалистический. Именно в пейзажной лирике Я. Щоголев проявил себя как певец любви к природе, как мастер в изображении эмоционально насыщенного пейзажа, в умении тонко и талантливо посредством художественной детали запечатлеть цвета и оттенки, краски и звуки, на которые богата природа украинской земли. Была рассмотрена художественная функциональность поэтической детали на материале конкретных лирических произведений или их частей, определялись разновидности художественных деталей по их основным функциональным предназначениям, демонстрировалась богатая, новаторская в самых основах и чрезмерно продуктивная в реальных

результатах творческая изобретательность поэта Якова Щоголева. Было установлено, что художественная деталь в поэзии Я. Щоголева часто фигурирует как одноразовая. Но встречается и повторяемая деталь, которая у писателя наиболее насыщенная. Однако не следует ее понимать буквально как повторение названия какого-то предмета, чувства, характерного признака. Это может быть и символическая интенция, и фрагмент раздумий лирического героя, и существенный элемент повествования. Автор вроде как возвращает нас к уже сказанному, хочет еще раз акцентировать внимание на раньше сказанной мысли, возможно, полнее ее раскрыть, подчеркнуть значимость сказанного. Такая деталь усугубляет подтекст, делает его видимым, возносит нас к уровню авторского видения, понимания ситуации, оттеняет что-то важное, даже определяющее в лирических характерах. Поэтому Яков Щоголев оставил своеобразные и неповторимые образцы высокохудожественной поэзии.

Ключевые слова: лирический сюжет, лирический характер, нарратив, поэтика, художественная деталь.

**The originality of the artistic part in blowing in the system of lyrical narrative of the collection Y. Schoholev's «Vorsklo»
T. J. Bandura, N. V. Yaremchuk**

Abstract. The article is sanctified to research of originality of artistic detail in lyric text. The role of poetic detail is determined in creation of lyric character. Aesthetic functionality of detail is set in the system of poetics facilities. Greater part of poems in collection of «Vorsklo» a poet devoted to the sing of the heroic past of the Ukrainian people, his history, especially Zaporizhzhya cossacks. Yakov Schoholev does not aim to represent actual historical events or concrete historical persons. In his poems on this theme the generalized lines of the Zaporizhzhya cossacks, separate details of their way of life, ceremonies, traditions, character, specific way of their life, are reproduced. In these works a poet underlines the typical lines of the Zaporizhzhya cossacks is their patriotism, boldness, decision, contempt to death, loyalty in friendship. Poeticizing of labour, the romantic sing of labour process of Schoholev in poetic collection goes from the folk, folk-song understanding of work. One of characteristic features of realism of the best poetries of Schoholev is brightly visible in poems - veracity of details teams up with the harmonious reproducing of unit, specification - with the romantic key. With large love Y. Schoholev draws a tireless worker. A poetic detail, however, is not an end in itself for a writer. She gives the image of specification and locality of поэтичной picture. And this specification, locality again goes from the народнопоэтического arsenal of image to reality. It is marked that the landscape in the poems of collection is bright, multicoloured, saturated by voice and colour details and, that it is very important to mark, realistic. Exactly in the landscape lyric poetry of Y. Schoholev proved as a singer of love to nature, as master is in the image of emotionally saturated landscape, in ability thinly and talented by means of artistic detail to imprint colors and tints, paints and sounds on that nature of Ukrainian earth is rich. Artistic functionality of poetic detail was considered on material of concrete lyric works or their parts, the varieties of artistic details were determined on their basic functional destinies, the rich was demonstrated, innovative in bases and beyond measure productive in the real results creative ingenuity of poet Yakov Schoholev. It was set that an artistic detail in the poetry of Y. Schoholev often appears as non-permanent. But there is the repeated detail that for a writer most saturated. However it is necessary to understand her literally as a reiteration of the name of some object, sense, characteristic sign. It can be both symbolic intension and fragment of meditations of lyric hero, and substantial element of narration. Author as though as returns us to already said, wants once again to accent attention on before the said idea, maybe, completer to expose her, underline meaningfulness of said. Such detail aggravates an implication, does it visible, uplifts us to the level of authorial vision, understanding of situation, shades something important, even qualificatory in lyric characters. Therefore Yakov Schoholev left original and unique standards to highly artistic lyric.

Keywords: lyrical plot, lyrical character, narrative, poetic, artistic detail.